

Н. УЛАГАЧЕВ

ОБЛНАЦИЗДАТ • 1950

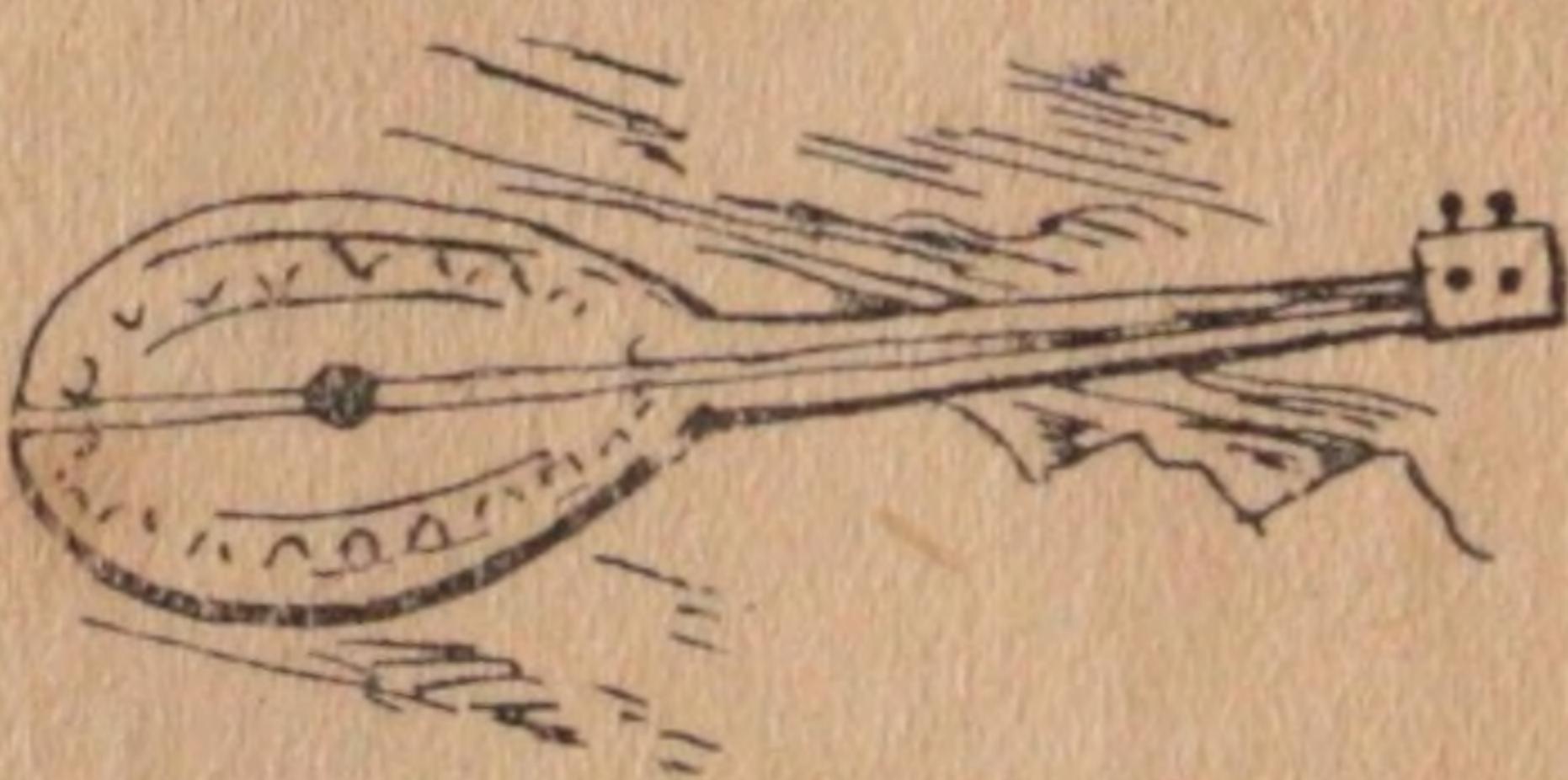

С (АЛТ)
Ч - Ч 70.

Н. УЛАГАШЕВ

ШИМЕ-СУДУРЧЫ

ЧӨТ ЕҢЧИНОВ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ІАЗАГАН


- О 190142 ✓

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

МБ

Горно-Алтайский областной
национальный издаельство

1950

ШИМЕ-СУДУРЧЫ

(л е г е н д а)

I

Кара тайганың колтығында,
Кара көлдинг јаказында
Сок јаныс јеерен атту,
Саап ичер јаныс уйлу,
Алана деп эмегендү,
Алтайынан азыранган
Јокту Шиме јуртады,
Јон ортодо јарлу јўрди.
Колында оның тудунганы
Судур деп бичик болды.
Кожонгдол оның айтканы
Сүүнип угар неме болды.

II

Албаты јуулган тойго,
Алыптар күрешкен јерге,
Јеерен атту ѡокту Шиме
Јортуп чакыга једип келзе,
Јарыш әдип улус келет,
Јеерен адын алып буулайт,
Колтыктап Шимени апарып,
Кебис ширдекке отурғыскылайт.
Ачу аракыданг ургылап,
Алдына чөгөдөп бергилейт.
Јуулу эттен тепшиге салып,
Јуулып Шимени күндүлейт.
Шиме дезе судур бичигин
Ширдекке јайып кычырат.
Ол бичикте чийилген немени
Ончо улус шаалып угат.
—Качан бир тужында

Кайкамчылу чак келер,
Калапту, коркушту јуу болор,
Аккан кан тизеге једер,
Аткан окко јер кыймыктаар.
Терен, терен талайлар
Јарадынан ажып агар,
Бийик, бийик тайгалар
Јалан болуп јада калар.
Телекей ўстинде албатылар
Текши јууга кирижер.
Олгөндө тоо јок болор,
Оскүс артканы толтыра болор.
Калганчы учында келеле,
Калэктаң јүрген јоктулар,
Торолоп јүрген јалчылар,
Кунугып јүрүп кулдаткандар,
Татабас болот јыда алып,
Айабас курч ўлдү тудунып,
Каандарла согужар,
Камык јёйжёни колына алар,
Байларбыла күрежер,
Бастыразын јоголтор — деп
Шиме ёбёгён кычырып турды,
Шымыражып улус шүүшкілеп турды.
Мыны уккан јаан байлар
Каанга барып угустылар.
Мындый бичикчини јоголтсын деп
Каан јакаруны түрген берди.
Албаты Шимени јажырып салды,
— Аナン ары кычыр! — дешти.
Шиме судурын кычырды:
— Ширееден каандар тайкылза,
Јёйжёдөнг байлар айрылза,
Јокту улус ырысту јўрер,
Јон·албаты јыргап јадар.
Байы, јоктузы јок болор,
Бастыра албаты баатыр болор.
Тенгеринин түбile,
Телекейдин ўстиле
Темир канатту учуп јўрер.
Тенгис түбинен күмүш алып,
Телекейди чўмдеер — деди.
Мындый ырымду судур бичик

Жаныс Шимеде бар болды.
Мынайып жүретен солун жүрүм
Жаныс анда чийилгев болды.
Жокту Шиме кычырып божоды,
Жон улусла эзендеши.
Эттинг артканын канжаланып,
Эмегенине жанып ийди.

III

Бир күн жайзан жуун жууды,
— Эмди темициге кемди тудар? — деп
Эл-жонноң жайзан сурады.
— Жокту да болзо, Шимени тудар,
Жон керегинде ол чыдажар.
Жабыс жүргөвди јаман көрбөс,
Жарғыны чындык ол эдер.
Өскүс, жоктуны электебес,
Өрө тартарга болужар — деп
Жуулган улус чуркурап айтты,
Жайзан оны кайкаш укты:
— Жон ортодо јаман жарлу
Жокту Шиме жарабас — деди.
Байлар дезе ўн алыжып,
Шиме жоктуны айтқылац турды.
Амадап жайзаның айтканын
Албаты-жон укпады,
Электеп турған байларды
Эмди керекке тоободы.
Шинжилеп жарғы эдерге,
Шимени темициге тутқылады.
— Шиме-судурчы, Шиме — темици деп,
Албаты ѡонго жайылды.
Жер ўстинде жетен каанын
Жеткен жерлерине жарланды.
Узак жерде жаткандары
Угузу эдип Шимеге келет,
Жуук жерде жаткандары
Жуулып Шименин јөбин угат.
Кандый да жарғыны Шиме этсе,
Калапту жүрген жаан байлар
Бурулу болуп чыгар болды,
Жыннадып жүрген жоктулар
Акту болуп чыгар болды.

Сый бергенде, Шиме албайт,
Сыктап, шыралап јүргенге болужат.
Карын бергенде, Шиме ачынат,
Карындаш келгенди јаргылап ийет.

IV

Жайзандар, байлар јуулышты,
— Жаман Шимени канайдар? — дешти,
Каанга барып угускылады —
Каан аргазын тапады.
Өлтүрип Шимени салайын дезе,
Öштөп јон туруп чыгар.
Апарып јаргылап салайын дезе,
Албаты Шимени текши билер.
Канча күнге шүүштилер,
Калганчы учында јөптөштилер.
Алмыс-шулмус қылыкту
Айана деп әмегенди
Байлар, бийлер сүмеледи,
Албан тёгүнле тукургылады:
— Кылыгы жаман Шимени
Капшай ары өлтүр! — дешти.
Айылдап јүрген кижи болуп,
Айана-шулмус једип келди,
Аракыга корон кожуп,
Айылдың ээзине туда берди.
Шиме нени де сеспеди,
Алган чөчөйди ичиp ийди.
Тонын ўстине јамынып,
Ширдекке јадып уйуктады.
Сүрекей жааң удабады
Сөөктөри оорый берди,
Өкпө, јүреги сыстады,
Өлötöнин јарт билди.
Өрө ондойип туруп келди,
— Öштүлер мени басты — деди.
Энчилү деп јаныс уулын
Калың уйкудан ойгосты,
Эки көзине ижемчилү көрүп,

Жанына коштой отургысты.
—Кёксимди корон бортоп туры,
Көстөрим оды очуп бараадыры.
Озёр жажым түгенгелекте
Олуп калганым бу туры.
Энчилү деп, жаныс уулым,
Энчи эдип судурды ал.
Качан чыдап ёзүп келゼң,
Калык жонго кычырып жүр.
Олёр жажына жетире
Албаты жонго болужып тур.
Албаты ырызын көргүскен судурды
Байлар колына сен бербе!
Бала-барканғы ончозын
База бичикке ўредип сал.
Судурда чийилген жүрүмди
Сенинг балдарын билип алар;
Албан—шырада албатым
Амыр, ырысту жүрүмге једер.
Аткан оғынг курч болзын,
Айткан сөзинг чечен болзын!
Бёкөлөргө жыктырба,
Бийлерге бажырба!
Азыраган севинг балдарын
Албаты учун тартышсын,
Атту-чуулу эрлер болзын.
Айтканым ўйеден ўйеге барзын,
Айтпаганым менде калзын—дейле,
Шиме-судурчы төжөккө жатты,
Шымыранганчаölüp калды.
Энчилү деп жаныс уулы
Эр санаазын тынг сананды.
Тан адип, күн тиерде,
Тал-табыш тынг болды.
Жуукта журтаган улустар
Жүгүрижип келгиледи.
Ыраакта журтаган улустар
Ылтам чапқылап жеткиледи.
Жокту Шименинölгөни
Жонго коркушту корон болды.
Жети күн кунугышты,
Жети күн куучындашты,
Шиме-судурчы керегин

Ундубаска чертеништи
Түйгакту неме баспазын деп,
Тумчукту неме јытабазын деп,
Каспа деп јердин кырына,
Кара кайанынг ичине
Јокту судурчы Шименинг сёёгин
Jon апарып тудуп салды.
Эңчилў деп ёскұс уулчак
Энезиле кожо артты,
Алтын судур бичикти
Албатыга таркадып јурди.

ЭМЕЛЧИ-МЕРГЕН

(чёрчёк)

I

Ак талайдың бүгинде,
Аржан сууның јарадында,
Андап, күштап минетен
Ак-конгыр атту,
Кандыкчы деп эмегендү.
Эмелчи Мерген деп уулчакту
Бай-Барчыкай јуртап јатты.
Бир катап Бай-Барчыкай:
— Јаныс әрке уулымды
Жакшы курсакла азырайдым,
Айылда отурган эжимди
Алтынду ашла күндүлейдим — деп
Кандыкчыга айдып турды.
Коныр адын әэртеп ийди
Арчымагын белетеди,
Андап баарга јепсенди.
Оны көргөн Эмелчи-Мерген
Отурар јерин тапай турды.
— Адамла кожо баратам! — деп
Ары, бери јүгүрип турды.
— Јаш кишинин јорыгы кату,
Јааназан, балам, баарын,
Эмди эненле ўйге отур,
Эрге јетсенг андаарын — деп
Бай-Барчыкай уулчагының,
Бажын сыймап токтодот.
— Јок! Јок!.. Баарым!
Јорыктан мен айабазым.
Адам албаза, ачынарым,
Алдынан бойым андаарым — деп,
Эмелчи-Мерген коркуштанып,

Эркелү јёпкө кирбей турды.
—Уулыңды кожо апарзан
Уур, күч болор бо?
Кожо ангдадып ўретсен
Кийининде јаман болор бо?
Балабыс јўрўмге тасказа,
Бойбыска јакшы эмес пе?
Јаштан ала иштензе,
Јажына туза болбос по?—деп
Эмегени Бай-Барчыкайга
Эртен-энгир айдып турды.
Баар күни келгенде,
Бай-Барчыкай атанды,
Уулчактын күүнин јандырбай,
Учкаштырып кожо апарды.
Адалу уулду андагылады,
Арка-тууны керигиледи.
Андар олорго туштабады,
Азык-тўлўги божой берди.
Јанаар алдында Бай Барчыкай
Јаныс мыйгак адып алды.
Одуланып отура бердилер,
Отко эттен кайнаттылар.
Тойо ажанып божойло,
Токунап, амырап уйуктадылар.
Эртен тура Бай-Барчыкай
Уйкуданг ойгонып туруп келди.
Эттин артканын эмегенине
Апарар деп тапады.
Уулынан сурап угар болзо,
Унчукпай тёмён кёрёр болды.
Тўнде уулчагы турала,
Тўгезе этти јип салтыр.
—Эненди сен килебес,
Эр бойынг уйалбас,
Кылыгын сенинг јаман—деп
Адазы уулына коркушту
Айдары јок ачынды,
Эмелчи-Мергенди ийде салды.
—Мындык кылыгын таштабас болzon
Мында сени артырадым,
Јаштан ала мындык болzon,
Ада-энеге уйат болор!—деди.

База түн кирерде—
Карануйда уулы астыкпас болды,
Кайдада барза, кожо болды.
—Кару адам, мени алыгар!
Качанда јаман кылынбазым.
Јаныскан мени таштабагар,
Јажына слерди килеерим!
Олёр күнигер јеткенче,
Оштүнин колына бербезим!
Эр бойым качанда
Энемди эмди аштатпазым—деп
Эмелчи·Мерген јайнап турды,
Эдегинен адазын једип тутты.
Бай·Барчыкай токтой түшти,
—Балам, учкаш!—деп уулына айтты.
—Эмелчи·Мерген јалкыды,
Эмди керсү болор—деп
Бай·Барчыкай сананды.
Ак·конгыр јараш ады
Алтын јалын јайа салып,
Јер кыртыжын тындады,
Јенес, ёлөн јытады,
Орё көрүп киштеди,
Төмён көрүп бышкырды.
—Адам, адам, түргендегер,
Айыл·јуртыста јаман болгон,
Энебиске шыра келген!—деп
Эмелчи·Мерген кыйгырып ийди.
Онын кийининде адалу-уулду
Оноң ары мендеп·шиндеп,
Канча тайганы казаладып,
Канча талайды кайкалап,
Айыл·јуртына јеткилеп келди,
Аттан түргедеп түшкүледи,
Үйге кийдире јүгүргилеп келди.
Үйдеги от очүп калтыр,
Айылдын ичи ээн калтыр,
Аскан казан сооп калтыр.
Эмелчи·Мерген отура түжүп,
Энезин сананып ыйлады.
Бай·Барчыкай базып чыкты.
Баскан истерди аյыктап көрди.
Јети башту јелбеген

Жери-јуртына келгенин,
Эмегенин апарганин
Эмди јарт билип ийди.
Эки јаагын тайанып,
Эки көзинин жажы ағып,
Иргеге келип отурды,
Терен санаага алдыртты.
Эмелчи-Мерген үйден чыкты,
—Энемди бедирейдим!—деп јазанды.
— О, калак, уулчагым!
Ол јорыкка јепсенбе!
Туйгакту неме өдүп болбос,
Тумчукту неме тынып болбос,
Туйук кара јыш аралда
Дес межедик ѡргёölү
Желбекен јутпа јуртап јат.
Онын јуртына јеткендер,
Ойто бурулып јанбайтая.
Женнең, колдон күрежерге,
Желбекенге күчибис јетпес,
Оныла удур јуулажарга,
Оғыбыс бистин тыгынбас—деп
Бай-Барчыкай куучындады,
Бажын тайанып санааркады.
Адазынын айтканын,
Эмелчи-Мерген тоободы,
Ақ-конғыр адына
Эрди арта салып ийди.
Күлер колонды бектей тартты.
Күмүш үйгенди чүмдеп сукты,
Жерге јадып анданы,
Жетен јети керилди,
Онын кийининде туруп чыкты,
Ойгор баатыр боло берди.
Ама-томо сығырды,
Ачу-корон кыйғырды,
Адазы уулын тавыбай турды.
Ақ-конғыр ат силкинди,
Агаап ташты чапчыды,
Аржан сууны ичинди,
Аргымак ат боло берди.
Эмелчи-Мерген адына минди,
Элес эдип ары болды.

Турган изи бар болды,
Барган изи јок болды.
Бай-Барчыкай бараксан
Барган айын билбеди.
Кадап койгон казық чылап,
Кайкап, јаныскан тура калды.

* * *

Ак-конырдың маңына
Кайа таштар анданыжат,
Эмелчи-Мергенниң кожонына
Кара агаштар јайканыжат.
Канча јүзүн аңдар
Кайкап, кийининөң көрүп калат,
Канча түмен күштар
Учуп кийининөң јетпей калат.
Анайда барып јадала,
Ак-коныр тура түшти.
Он кулагын олый салды,
Он тизеге чөгөдөди,
Жердин кадын тыңдады,
Жетен јети бышкырды.
Сол кулагын солый салды,
Сол тизезин јыга басты.
Тенгери түбин тыңдады,
Терен тыныш тартынды.
Эмелчи-Мерген аттанг түшти,
Эрмектежерге отурып ийди.
— Алтын түктү аргымак,
Арыганың билдин бе?
Алдында јаткан бу јолым
Жеткерлүзин сестин бе?
Эржинелү аргымак,
Өлөримди билдин бе?
Эмелчи-Мерген баатырдың
Јенетенин сестин бе?
Јаман-јакшызын јажыrbай
Јартын айтсанг, нёкөрим.
Өлүмде, јүрүмде учурын
Өскөлötпöзөн, најым!—деди.
— Ачап јелбегенин јурты
Алдыбыста јадыры.
Алып баатыр келгежин,

Кирер јери јок эмтири.
Атту кижи айланза,
Ӧдөр јолы јок эмтири.
Кайа ташка јүретен
Кара сығын мен болойын,
Карануй түнде учатан
Кара мүркүт сен бол—деп
Ақ-коныр ат айтты,
Аң болуп мантай берди.
Эмелчи-Мерген аңданды,
Кара мүркүт боло берди,
Эки канадын јайа тартып
Ээн тенериге учуп чыкты.
Јер телекейди шингеди,
Јелбекенниң јуртын көстöди.
Ақ-коныр ат дезе,
Кара сығын болуп алган,
Ачу корон бустап ийди,
Кара тайгандың јемире сүсти,
Туйук јыштың агаштарын
Турган јерине јыга сүсти.
Эмелчи-Мерген учуп көрзö,
Энези јелбекенниң колында
Ыйлап комудап отуры,
—Ылтам ёлтұр! —деп кыйгырды.
Јутпа јелбекен оны јибей
Јаражын көрүп божобос болды,
Јес ѡргөөнниң ичинде
Эмеген әдип алган болды.
Оны көргөн Эмелчи-Мерген,
От-јалбыштый, изип чыкты,
Эки көзи чагылыжа берди,
Эки канады курчый берди.
Јалқын кептү учуп түшти.
Јаагына јелбекенди тажыды,
Колдорынан энезин кодоро сокты,
Колтығына сугуп учуп чыкты.
Јелбекен алғырып тура јүгүрди,
Јес малтазын ала койды.
Кара мүркүtle согужарга
Калактап ўйден чыга јүгүрди.
Оның кийининде јелбекен
Алан кайкап тура берди.

Түйгакту неме мантап ётпös
Түйук кара јыш аралы
Жаланг болгон јадар болды,
Жалбыракту блёнг јок болды.
Калапту баатыр јол тапас
Кату шибее тайгазы
Кумак болуп кörүнди,
Кунукчыл санаага јелбеген түшти.
Кара туманду талайы
Соолып калган эмтири,
Коркушту курч малтазы
Татарап калган болтыр.
Кара сыгын мантады,
Канча тайганы ажа конды,
Канча талайды кече ковды,
Айры мүүзин таштады,
Аржан суудан амзады,
Ак-коныр боло берди,
Арка мойны сериди
Амтанду ёлён ўзүп јиди.
Кара мүркүт учуп түшти,
Кандыкчыны јерге божотты,
Канча катап анданды,
Каткырган ўни угулды,
Эмелчи-Мерген боло берди,
Энезиле келип эзендеши,
Эптү јакшы куучындашты,
Энелү уулду экилези
Ак-конырга учкашты,
Алтайна түрген једерге
Ак-коныр элес өтти,
Баскан изи јада калды,
Барган изи јылыйа берди.

* * *

Карый берген Бай-Барчыкай,
Канайдар да аайын билбей,
Ары-бери телчиp турат,
Аракыдан ичиp турат,
Ачу танкыны кöп тартат,
Алтайын кörүп ыйлап ийет.
Эмегенин сананып санааркайт,
Уулын сакып кунугат.

Жокту Бай-Барчыкайга
Жон улузы јуулып келди,
Комуудап, сыйтап јўрбезин деп
Кожонг, јыргалла кўкўтти.
Анайып ойнап турганча,
Ак-конғырдын киштегени угулды.
Агаш ташка торғылды,
Алтай ичине јаныланды.
Андагы улус аյқташты,
Ат бойы көрўнбес болды.
Кўкўрт коркушту кўркўреди,
Кўн јаркыны очомиктелди,
Солоны јерге кадалды,
Сонуркап, улус ёрё көрди.
Тенеринин тўбинде,
Јылтыстардын ортодо,
Эмелчи-Мерген эрлү баатыр
Энезиле келип јатты.
Ак-конғыр ат дезе,
Алтын јалын јайа салган,
Атту-чуулу Эмелчи-Мерген
Айры колын суй салган,
Ай канатту куштан артык,
Аткан октонг олор тўрген,
Учуп келип јатканы
Кўкўрт болуп угулган эмтияр,
Оостон чыккан тыныжы
Кўн јаркынын бўктёгён эмтири.
Олордын көргён кўстори
Солоны болуп јарыган эмтири.
Анча-мынча болбоды,
Албаты уткуп кыйгырышты.
Эмелчи-Мерген баатыр
Эне-алтайна учуп тўши.
Јётен кижи јўгўрижип,
Јен тударга келгиледи,
Алтан кижи ат аларга,
Алакан бадышпай келгиледи.
— Йаан каан эмес эдим,
Јаны ёскён бала эдим
Адымды бойым буулаарым,
Айылымга бойым кирерим—деп
Эмелчи-Мерген улустарды

Эргегиле јайладып ийди.
Бай-Барчыкай коркушту сүүнди,
Бажын кабыра тудувды,
Эмегенин барып окшоды,
Эрке уулын кучактады.
— Јаныс уулым баатыр деп
Јажына мен сананбагам,
Эмегеним тирү деп
Эмди мен иженбегем,
Ак-конғырым аргымак деп
Алдынан тургуга билбегем — деп
Аланг кайқап, Бай Барчыкай
Албаты-јонго айдып турды.
Той эдип јыргаарга,
Токунап амыр отурага,
Аш-курсак јок болды,
Андалап баарга келишти.
Эмелчи-Мерген ээрлү адын
Элбий-селбий тартып ийди,
Кастак мылтыгын јўктенип
Канча күнге андай берди.
Јеерен сыгын андарды
Јер тоозынан аткылады,
Айу, бёрү јолыкканда,
Алакандап ёлтүрип турды.
Ак мёнкүлү тайгаларды
Кырлай јортуп андады,
Агарып јаткан чөлдөрди
Кечире јелип јорыктады.
Артынганы көп болды,
Айылга јанар ёйи јетти.

* * *

Јети башту јелбеген
Јер-Алтайды ѕдё берди,
Эмелчи-Мергенди некежип,
Элди-јонды јуулап келди.
Бай-Барчыкайдын айылында
Бастыра јуулган улусты,
Јелбеген ууштай тудала,
Јес казанына кайнатты,
Түндү-түштү јудуп турды,
Түмен сууны соолто ичи,

Бай-Барчыкайды кабра тутты,
— Баланг кайда? — деп сурады.
Жокту Бай-Барчыкай
Желбекенге эрмек айтпады,
Яңыс уулының жүрүмин
Жажырып, унчукпай отура берди.
Желбекен оны тирүге
Жерге керий тартып алды,
Кичинектен эдин ўзўп,
Кинчектеп, оны шылаш турды,
Бай-Барчыкай апшыйак
Бир де сөс айтпады.
Оның кийининде желбекен
Одус башту шибекезин
Отко экелип кызытты,
Катуланган апшыйакты
Канча, канча ўйтей сайды.
— Jo! — дегени угулбады,
Жайнаганы билдирибеди.
Бай-Барчыкайды кејегезинен
Бай терекке апарып илди,
Алдынан ёрё оттон салды,
Аайы бажы јок ыштады.
Эрлү бүткен апшыйактың
Эки кабагының ортозында,
Эки көзиин белтиринде
Көстин јажы түүлип,
Токтоп калган тураг болды.
Кööп тастайа семиреле.
Токунап желбекен амырады,
Кара јаныс Кандыкчының
Јаражын кайкап көрүп отурды.
Оостон чыккан јыландары
Тумчугына јылып кирер болды,
Тумчуктан чыккан бакалары
Оозына секирип кирер болды.
Эмеген аларга жүргени
Эмди мынан билдириди.
Анайып желбекен отурганча,
Агаш, таштар силкинди,
Ағын суулар ажынды.
Кенертең јалкын јалт этти,
Кезер баатыр Эмелчи-Мерген

Келип јатканы көрүнди.
Куу тумандый тынышту,
Кызыл ёрттий чырайлу.
Жүс текпелү саадагын
Жүктенип алган өмтири,
Татабас мистү ўлдүзи
Јалмажында болтыр.
Алтын јалду ак-коныр
Јерди чапчып киштеди,
Алып баатыр Эмелчи-Мерген,
Ачу корон кыйгырды:
— Ёштöп келген ёштö болzon,
Өрө тур, күрежели!
Коркушту бүткен бёкө болzon,
Колынг кёдүр, согужалы! — деди.
Öйиненг откүре тойоло,
Өрө јелбеген туруп болбоды.
Согужарынан арай коркуп,
Сураганы мындый болды:
— Анып оморкоп турарында
Алдында не келбединг?
Өлүжерге турган болzon
Эртеде не јолукпадын?
Эмелчи-Мерген эрлү баатыр
Ёштүге удур күзүрт этти:
— Эмелчи-Мергенди таныйла
Энемди јелбеген јибезин деп,
Куш болуп кубулып,
Колдорыннан blaap алгам.
Өскö эрмек менде јок —
Өлгөнингди көрйин деп,
Башка санаа менде јок —
Бажынды мен базайын деп,
Кирлү канын төгүлzin,
Кардын сенинг јарылзын — деди,
Јелбegenнинг ичине
Јети катап тынг тепти,
Онын јиген курсагы
Отурган јериине төгүле берди,
Обоолоп чоккон улустынг сёёги
Одус башка чачыла берди.
Јес казан антарылды,
Јерден јелбеген тура јүгүрди,

Ай малтазын ала койды,
Атыйланып удура чабышты.
Туруп согушкан јерлерине
Туйук ыш тура калат,
Отуруп согушкан јерлери
Оро болуп јада калат.
Јетен јылга чабыштылар,
Јер, тенерى кыймыкташты,
Јелбекенин күчи чыкты.
Јер тайанары көптöди.
Мокорбос кезер малтазының
Јаныс сабы арткан болды.
Эмелчи Мергенин эди-каны
Эмди јаны изип келтир,
Татабас мистү үлдүзи
Јаны курчуп турган болтыр,
Тыттарды јелбекен ўзе тартып,
Тыны јеткенче согушты,
Кайа-таштарды јемире тартып,
Калганчы күчиле удурлашты,
Арып, уйадап тураг болды.
Алып баатыр Эмелчи-Мерген
Јети башту јелбекенди
Јети јерден жезе чапты.
Јелбекен анайда ёлуп калды,
Јердин ўсти амыр болды.
Эмелчи-Мерген эне-адазын
Ойто јүрүмге буруды.
Алтай ичинде албатыны
Эмелчи-Мерген бастыра јууды.
Олгөн улустын сёйтёрин.
Омёлөжип туткылады.
Олгөндөрди көрлө,
Оксоп, оксоп ыйлашты.
Оның кийинде ончолоры
Ойто келип јелбекенди көрдү,
Оның ёлгөнине сүүнүжип,
Одус јылга јыргагылады,
Эмелчи-Мергенин ийдези
Элге-јонго макталды.

ТАҢЗЫ-БААТЫР

(ч о р ч ё к)

Таңзы-Баатыр деп јокту кижи
Тайга кырында ѡортуп јурди.
Үжы чыгар айылы ѡок,
Үйлап калар балдары ѡок,
Алган оның эжи ѡок,
Айғырлу јүрер малы ѡок,
Анду, күшту Алтайга
Андал ѡортуп јүрер болды.
Бир күн андал бараатса,
Jaан јолдың белтиринде,
Jaан көлдингjakазында
Бака ла сығырган согужып турды,
Эки бойын жишип турды.
Канду, азулу кара бака
Калапту јутпа бүткен эмтири,
Сығырганды тудала,
Көксине јетире јудуп ийттир.
Таңзы-Баатыр оны көрүп,
Тал камчызын талайды,
Кара јутпа баканы
Канча јерден јара сокты.
Оозындагы сығырган
Ойто уштулып чачылды.
Кара бака ачынды,
Кан көстөрине түүле берди.
— Камчыла мени соккон учун
Качан түбинде көрүжерис,
Бир тужында туштажарыс,
Бир очумди аларым—деди.
Көл түбине чөнө берди,
Көскө көрүнбей јажына түшти.
— Тынымды менинг айрыдын,

Салымымды узаттын—деп
Сыгырган ырысту сүүнди,
Танзы-Баатырды алкады.
— Кара баканы ёлтүрбегенче,
Калак, бисте жүрүм жок,
Калык жондо амыр жок—деп
Сыгырган ўкүстеп куучындады,
Санааркап кёлди көрүп турды.
— Кёл түбинде немени
Канайып оны ёлтүрер—деп
Танзы-Баатыр сурады,
Кёлди терен карап көрди.
— Жаныс жеерен адыннын
Мойнын боо сен кес,
Жарады жок бу кёлгө
Кёнкөрө тудып канын агыс.
Ол тужында кёл кайнаар,
Учы-түбинде барып соолор,
Кара баканы тударыс,
Кара канын төгөрис,
Калык жонды качанды
Кара жеткерден айрырыс—деп
Сыгырган Танзы-Баатырды
Ээреп, сурап отурды.
Жаныс адын ёлтүрерге
Танзы-Баатырга ачу болды,
Жойу артып калары
Жокту кижиғе күч болды.
Отурып терен саванды,
Учы-түбин шүүнди.
— Кара баканы мен сокком,
Кыйалта жок ол истежер,
База бир тужында
Бажымды менинг ол базар,
Албаты-жонды ол қырар—деп
Танзы-Баатыр жарт билди.
Туруп, адын барып тутты,
Капшай бажын кезе чапты,
Канын кёлгө агысты.
Кёл кенерте кайнап чыкты,
Көбүктелип сооло берди.
Кёл түбинде кумакта
Кара бака калып жүрди.

Танзы-Баатыр ла сыгырган
Тал камчыла оны соккылады.
Кара бака ёлбёди,
Калактаганы угулбады.
Танзы-Баатыр тайгалардың
Таштарын јууп, оны базырды.
Кара бака ёлбёди,
Кара каны төгүлбеди.
Танзы-Баатыр ла сыгырган
Кара баканы капсап келди.
Канча аркадан одын јууп,
Кара баканы ѡртөгиледи.
Кара бака күйүп ёлди,
Карапып когы артып калды.
Сыгырган Танзы-Баатырды,
Санаа јеткенче күндүлеер деди.
Төрт сёём торко учукты
Танзы-Баатырга туда берди.
Танзы-Баатыр чугулданып,
Торко учукты албай турды.
—Үй кижи эмезим,
Учукты мен кайдарым—деди.
Сыгырган дезе каткырып,
Танзы-Баатырга мынайда айтты:
—Бу учуктың бир учын
Сабарларына ороп алзан,
Агаш-ташту тууларды
Ажыра узак таштазан,
Кийер кийимин экелип берер,
Жиир курсагың тартып берер.
Танзы-Баатыр ол учукты
Койынына бектеп сугуп алды.
Тайгаларды чике көстөп,
Јойу ичкери базып ийди.
Учукты колыванды чыгарды,
Учын сабарына ороды:
—Ичер-жиир курсак тап,
Ийиниме кийер кийим тап,
Ойто куру келбе—деди,
Учукты мергедеп таштаарда
Үч тайганы ажа берди,
Үч талайды кече берди.
Учукты тартып экелди,

Сыгын, булан андарды
Кожо тартып экелди.
Танзы-Баатыр андарды сойды,
Терелериле айыл тутты.
Канча түмен этти, јууны
Канча јылга белетеди.
Кара киштен борук этти,
Кара түлкүден тон этти.
Алып јиир курсакту,
Артык кийер кийимдү
Танзы-Баатыр отурды,
Учукка мынайда јакыды:
— Алар эжимди өмдиле,
Айыл-јуртъяма экел — деп
Учукты база чачып ийди,
Учурын сакып отурды.
Узак чёйилген учуктын
Учында келгени кас болды.
— Касты мыны кайдар? — деп
Каткырып бойын сурады.
— Байла керектү болор — деп
Турган айылына кийдирди.
База бир күн отурза,
Juу-Jүрген деп баатыр
Кызыл-бурул атту келди.
Танзы-Баатырла отурып,
Тажуурда аракыны ичи.
— Нени де болзо берейин,
Бу казынды сат — деди.
Танзы-Баатыр ак казын
Бербес санаалу отурды.
Juу-Jүрген јиит баатыр
Ээреп, јайнап сурап турды:
— Жетен јеерен ат берейин,
Жети айгыр мал берейин,
Кызыл јараш өмегенимди
Кысканбай база сее берейин,
Сок јаныс ол касты
Садып ийзен кайдар — деди.
— Баатыр кептү менин күчим
Азырап мени чыдаар ла,
Айылга алган эжимди
Азыраарга кучим једер ле.

Жоңғорға менинг ичим күйбес,
Оны жоңғорға күүним келбес.
Бойыма болзо—керек јок,
Юнго алзам, јаман јок.
Качан бирде ѡштү келзэ,
Алтайдан оны сүрер керек.
ӽштүни јенер черүни
Азыраарга мал керек.
Берген малың алайын,
Јоктуларга таркадайын,
Алып келген казымды
Сее мен берейин.
Јерибиске келип, јеткер кирзе,
Баатыр бойын туружарын,
Эмди юның ѡштобө,
Ӯскүс јабысты јаман көрбө,
Баатыр бойына түбек болзо,
Барып сее болужарым,
Албаты јонды јаман көрзөн,
Менен быйан сураба—деп
Танзы-баатыр сөзин айтты.
Juu-Jүрген чыга јүгүрди,
Түрген-түкей айылыва чапты.
Јетен јеерен агтарды,
Јети айгыр малдарды,
Айылында отурган әмегенин
Алып, ойто једип келди.
Танзы-Баатырдың алдына
Торко, мандык экелип салды.
Јаныс касты алала,
Јанып ойто јортып ийди.
Айылына једип келерде,
Ак кас кубула түшти.
Удура көрзө, көс кылбыгар,
Койу ўнле куучында турар,
Коркушту јараш кыс әмтири.
Кожо эптү јуртай берди.
Айланыжып айлар ётти,
Јылышып јылдар ётти.
Әмегенин јаныскаан артырып
Juu-Jүрген јорыктай берди.
Әмегени ўйге отурып,

Тындал, мындый неме укты:
— Йүү-Жүргенниң озогы ўйи
Жонго эптүй кижи болгон.
Кийими јокко кийим беретен,
Ат јокко ат та беретен,
Курсак јокты азырайтан,
Кулга јүргенге килейтен.
Бу эмегени ўйде ле отурар,
Бир де тузазы једишпес,
Нени де сураза, торт билбес,
Тудала мыны ѡртöөр керек,
Тургузала јоголтор керек—деп
Албаты јуулала, айдыжып турды.
Айылга оттон тудуп ийди.
Йүү-Жүргенниң јурты күйди,
Ичиаде келин сыйтады.
Калактаганың угуп чыдашпай,
Кайын адазы базып келди,
Кас кийимди улустан уурдал,
Келдине ўйге чачып ийди.
Йүү-Жүргенниң эмегени
Кас кийимин капшай кийди.
Күйүп турган айылдан
Калырада учуп чыкты.
Канады отко тийбеди,
Көк течериге једе берди.
Тенгериниң түбинен,
Жылтыстардың ортозынан
Телекейди әбире шингеди,
Төмөн көрүп мынайда айтты:
— Кайын адам шылтузыла
Калапту оттон учуп чыктым,
Кас кийимниң аргазыла
Јаман ёлүмнен айрылдым.
Мен эмди јанарым,
Јер-Алтайымга баарым,
Йүү-Жүрген келгежин
Кийинимнен некеп барбазын.
Темене-Коо деп адалу әдим.
Тегин де кату кижи эди,
Йүү-Жүргенди көрзölö,
Йууктатпай јоголтор—деди.
Ары болуп уча берди,

Айткан сөзи артып калды.

II

Жуу-Жүрген јавып келзе,
Журтынан јаныс күл арткан.
Айылдагы арткан эмегени
Ада-энезине јана берген.
Жуу-Жүрген кунукты,
Көстөринин јажы төгүлди.
Үлдүзин курдан суура тартты,
Эве адазыва кирип барды.
— Айылымды кем ѡртөгөн,
Үйимди кем ыраткав? — деп
Түндү-түштү шылап турды,
Ары-бери тоолонып,
Ачу-корон сыктай берди.
Албатыдан корколо,
Ада-энези айтпас болды.
Канча күндер откөндө¹
Калганчызында адазы айтты:
— Калактаганың угала,
Кара бажым ооруды,
Ыйын-сыгыдын тындайла,
Эт- жүрегим сыстады.
Алган ўйин туза јокто
Айылымды албаты ѡртөгөн,
Канайдарда арга јокто
Кас кийимди мен бергем.
Тенериге чыгала, эмегенин
Темене Кoo адам чугулчы деген,
Жуу-Жүрген некеп барза,
Жууктатпай түрген јоголтор — деген.
Оны уккан Жуу-Жүрген
Отурган јеринен тура жүгүрди.
Элбек жаткан элди-јонды
Эбире жүгүрип, кырар деди.
Албаты бу ёйинде
Аай-бажы јок түймеп турды.
Ачап-сыяп байларды
Айдары јок ѿштөп турды,
Жуу-Жүрген айылдан чыкты,
Жүреги тирсилдеп тура берди.
Орттий жүстү албатыдаң

Олтүрер болор деп коркыды.
Улусла барып кырыжарга
Танзы Баатырдан јалтавды,
Жуулажарым деп айтканы
Темей-тегин јада калды.
Адына келип минеле,
Арай, амыр јортө берди.
Танзы-Баатырдын айылына түшти,
Талганча сүрекей ыйлады.
Тамыйак деп эмегенин
Таап аларга јайнады.
Жуу-Жүргенниң табыжына
Танзы-Баатыр калажырады.
Танзы-Баатырга бу ёйдö
Мындый табыш угулды:
— Күнбадыш јанынан
Жылан-Каан јуулу келер,
Казыр, јутпа ол бойы
Албатыны ўзе јудар—деп.
Эмди дезе Танзы Баатыр
Мынайда шүүнип отурды:
„Жуу-Жүргенниң јуртына
Эмди барып болужар,
Келип јаткан Жылан-Каанды
Оноң ёмёллөжип јоголтор.
Албаты-јонды амырлу эдер,
Алтайымды јайымду эдер,
Түймеең божогон кийининде,
Жуу-Жүрген калжу болзо,
Ол тушта кörör—деп сананды.
Жуу-Жүргенниң сураганына
Танзы-Баатыр јөптöндө.
Жуу-Жүргенниң минетен
Кызыл-буурул адына минди,
Койынына учукты сугала,
Келинди бедиреп јортып ийди.
Анча-Мынча болбоды,
Танзы-Баатыр тура түшти.
Учукты колына оройло,
— Тамыйакты тап!—деди.
Узада чырмайып таштады,
Учук јолын аյктады:
Алты талайды кече бертири,

Алты тайганы ажа бертири.
Ол учуктын јолыла
Танзы-Баатыр јолдоп барды.
Темене-Коонын алтайна
Танзы-Баатыр келип кирди.
Мал кабырган кулдарына
Јортып келип јолыкты:
— Кандый атту кижи эдигер?
Кажы јерден келдигер? — деп
Куллар оны сурады,
Канзада танкызын тартышты:
— Агашту јерде јуртаган
Таңзы-Баатыр мен эдим.
Мыны уккан кул улус
Бойы-бойлорын көрүшти,
Бөрүктөрин суурып ийди.
— Канча албатыны јудатан
Кара баканы ёлтүрген,
Эрликтин ийген элчизин
Отко салып ѡртөгөн
Калапту Танзы-Баатырга
Кандый белен јолыктыс — дешти.
Адын онын буулагылады,
Алдына тепшини тургускылады.
Алты тажуурды чыгаргылады
Ачу аракыны ургылады.
Эзирижип кожондошты,
Эрмек-сөстöри көптöди.
Арыганы тыштанды.
Аштаганы јетире тойды.
Анайш јыргап отурганча,
Танзы-Баатыр сурады:
— Тамыйак деп келиндү болгом,
Табылбай калганынан бери
Үч јылга једе берди,
Ойто јанары јок болды.
Ондый келин көрдигер бе?
Јаткан јуртын билеригер бе? —
Отурган улус оны угала,
Оос blaажып айдышты:
— Слердин ол келдигер,
Темене-Коонын кызы эди,
Тенип ойто келген эди.

Адазы оны сүрүп ийген,
Айылына да кийдирбеген.
Жер-төнери бириккенде,
Жер-Карайчы јестезинде
Ол келинек јури—дешти.
Танзы-Баатыр атанды,
Таш тайганы ажа берди.
Жер-төнери бириккенине
Желип-чаап једип келди.
Жер-Карайчы айылына
Адынан түжүп кирип келди.
Жер-Карайчы тёр бажында,
Јес ширееде отурат.
Эмегени эпши јанында
Эт кайнадып јүгүрет.
Бир јараш келинек,
Ары көрзö, ай ошкош,
Бери көрзö, күн ошкош,
Кире-чыга базып турат.
Танзы-Баатыр улусла
Танкылажып, эрмектешти.
—Адыгар слердин кем эди?
Алтайыгар кайда эди?
Узак јорыкту јүригер бе?
Укканыгар солун ба?—деп
Жер-Карайчы сурады,
Јес ширееге јёлёнди.
—Өскö јерден келген эдим,
Өскүс-јабыс өскöн эдим.
Агашту јерде јуртаган
Танзы-Баатыр мен эдим—деди.
Отурган улус чочышты,
От айагына јуула түшти.
—Кара баканы ёлтүрген,
Канча албатыны јыргаткан
Калапту бүткен Танзы Баатыр
Кандый керектү јүригер?—дешти
—Тамыйак деп келдимди,
Тапай бедиреп јүрим—деди.
—Ол келдигер бу—деп
Отурган улус көргүсти.
—Тамыйак бу ба?—деп
Танзы-Баатыр эзендешти.

—Акчам көп бололо,
Садып оны албагам,
Күчим көп бололо,
Блаап оны албагам,
Канча тала јеринен
Кас болуп келген эди,
Juu-Jүрген баатырга
Jуртазын деп берген эдим.
Jаман да болзо, јуртым бар,
Jанган да болзо келдим бар—деди.
Tанзы-Баатырдың ўни серибей,
Tамыйактанг эрмекти сурады.
Уч күннин туркунына
Унчуктырып чатла болбоды.
Уни тунуп арырда,
Уч күн ѡдордö,
Tанзы-Баатыр адын өэртеди,
Aйылына јанарга мендеди.
Jер-Карайчы эмегениле
Үдежерге ўйден чыккылады.
Ол тужында Tамыйак,
At јанына базып келди,
At чылбырын ала койды,
At ўстинде Tанзы-Баатырга
Aйткан сози мындый болды:
—Jуртаган менинг ёбёгёним,
Juu-Jүрген баатырим,
Келер, келбезин бойы билzin,
Келгедий болзо келzin деди.
Tанзы-Баатыр јанып ийди.
Tамыйактың јакылтазын
Juu-Jүргенге јетирди.
Санааркаган Juu-Jүрген,
Сүүнүп, каткырып тура берди.
Эки колын чабынды,
Эки көзин арланды,
Кызыл-буурул адына минди,
Капшай айылына ойто јанды.
Эртенгизинде Tанзы-Баатырга
Ойто једип келбей кайты.
— Мен барзам, неме болбос,
Мени олор немеге тообос,
Темене-Кoo кайын адам,

Тегинде казыр кижи дежет.
Кара баканы јоголткон,
Калык јондо күндүлү
Сен барзан кайдар—деп
Танзы Баатырды сурай берди.
— Бир баштаган керекти
Божотпогончо болбос—деп
Танзы-Баатыр сананды,
Түрген айылынан чыга басты.
Кызыл буурул атка минди,
Темене-Коого кудалап барды,
Темене-Коонын ѡргёбзине
Коркоры јок кирип келди.
Жерге отурып бажырды,
Темене-Коо јымжазын деп
Торко, мандақты јайа салды.
Аракыны айакка урала,
Абакайына чёйө тартты.
Танзы-Баатырдын аракызын
Абакай алып амзады,
Ташзы-Баатырдың айткан сөзин
Абакай тындалап, јазап укты.
Оорында жаткан апшыйагын
Арай барып ойгости:
— Айылчы кижи биске келди,
Анданып мыны көр—деди.
Темене-Коо анданды,
Теренг уйкудан ойгонды.
— Кандый кижи эдин?— деп
Танзы-Баатырды сурады.
— Агашту јерде јуртаган
Танзы-Баатыр мен эдим.—
Мыны уккан Темене-Коо,
Көстöри јаандап көрө берди.
— Кара јутпа баканы
Кан јалбышла ѡртөгөн,
Канча јүзүн талаларга
Кайран амыр јүрүм берген,
Танзы-Баатырды көрдим—деп
Темене-Коо сүүнди.
— Ёскө кижи келген болзо,
Айылымы мен кийдирбес эдим,
Эрмек-сөzin укпас эдим,

Жер-Карайчыга барыгар,
Жыргалды анда баштагар—деп
Темене-Коо айдала,
Теренг уйкуга ойто кирди.
Темене-Кооның абакайы,
Танзы-Баатырла јергележип,
Жер-Карайчыга келдилер,
Жыргап, ойноп турдылар.
Жети күнге той болды,
Жип түгеспес курсак болды.
Анайып жыргап турғанча,
Темене-Коодон элчи келди.
—Айылы-јуртына атанзын,
Аларын алыш жаңзын —деди.
Эјези ле јестези,
Эмизип азыраган энези,
Тогус кат тон кийдирип,
Тамыйакты атандырды.
Танзы-Баатыр ла Тамыйак
Агашту јерге жаңып келди.
Тамыйакты көргөн Juу-Jүрген
Талып арайла ѡлбөди.
Танзы-Баатыр аттан түжүп,
Мындый сөстөр айтты:
—Бистин јерге јеткер кирди:
Жимекей Жылан-Каан келди.
Барып эмди јуулажарыс.
Ол жутпаны јоголторыс.
Танзы-Баатыр ѡскүрген малыла
Түмен черўзин азырады,
Түмен черў оны жип,
Алыш күчтери киргиледи,
Адына минип атавгылады,
Жылан-Каанга баргылады.
Жети јылга јуулашкылады,
Жылан-Каанды јенгиледи,
Juу-Jүргенниң малынан
Албаты јонго курсак этти,
Жети јылга байрамдатты,
Жеткилинче сүүниши,
Албаты-юнның јүрүмин
Танзы-Баатыр корыды.

БЕКТИРЕК

(алтай чёрчёк)

I

Эртегиде бир анчы
Jaщ өмегениле јуртап јатты.
Коо сынду јараш эжи
Орто јашка јетпей јүрүп,
Бир уул баланы
Күн чыгарда таап берди.
Бала чыккан күнине
Албаты-јон јуулып келди,
Канча анның әдивен
Казандарды аскылады.
Аракы, айрак кёп болды,
Албаты јыргап отура берди.
Каткы, куучын изигенде,
Кожон, кокыр кёптёгёндö,
Энеден чыккан баланы
Эл-јон текши кёрди.
Бёкё, күчтү бала дежип
Бектиреk деп адагылады.
Ада, энези сүүнгилеп,
Ананг артык күндүледи,
Јыргал болуп турарда
От айагына кийдире
Карыган эмеген тайакту
Калактап, онтоп базып келди.
Оның айткан сөстөрин
Бир де кижи укпады,
Оның мында турганын
Бирде кижи аярыбады.
Эмеген дезе тарынала,
Эрмек айтпай јылыйып калды.
Кайда оның барганын
Көргөн кижи јок болды.

Жуулган улус түймежил,
Журтына баарга таркады.
Той кенерте ўрелди
Токунап отуары јоголды.

II

Төрт јыл ёдö берди,
Төрт јашка Бектиреk јетти.
Эмеген, ёбёгён балазын
Эптү јакшы кичеезе де,
Амтанду курсак ол јибес,
„Адам, энем“ -деп айтпас;
Эки эмчектенг айрылбай
Энезининг колында јадар болды.
База ўч јыл ѡтти,
Бектиреk бутка турбады.
Озўп тe турганы кёрүнбейт,
Олоргö дö турганы билдиrbейт.
Jaңыла энеден чыкканый,
Jaш балага түней болды.
Адазы дезе ачынып,
Ачу-коронго бастырып јурди.
—Бу бала кижи болбос—деп,
Бойынынг ичинде сананаp болды.
Энези дезе туйка ыйлап,
Балазын кёрüp кайкаp турды:
—Jети јашка јетире
Jер тайанып турбадын,
Кара jaңыс бу уулым,
Качан эрмек айдарын?..
Эки колынг тарбандаp,
Энмектеп качан јыларын?..
Эки будынг талбандаp,
Базып качан баарын?—деп
Балазын энези сураар болды,
Бажын тайанып санааркаp турды.
Бар катап адазы
Бектиреk јаap кёрёлö,
Айткан сёзи мындый болды:
—Озёйин дезе—озўп болбос,
Олойин дезе, юлўп болбос,
Бу балага јаан шыра,
Бойыбыска јаан корон.
Кавайдарыс эмди оны,

Кара јаныс балабысты?
Бектирек дезе тың ыйлады,
Беш сабарын сарбандатты.
Энези уулын кучактанды,
Эрин мынайда андыды:
—Ак санаалу сен болzon,
Эмдеер арганы бедире.
Бек санаалу эр болzon,
Бойыннын баланнаң чөкөбө!

III

—Эмди мыны канайдар деп,
Энези ле адазы эрмектешти.
Яргак тонго јаныс уулын
Жазап туруп купчуды.
Кёксине балазын јаба тудуп,
Кёзининг јажы тамчылап турды.
Эне јүреги түрген согулуп,
Суу чылап тери акты.
Ябызак кырланга чыга бастылар,
Јантык кайынг тёзине келдилер.
Какпак таштын алдынан
Кара суу агып јатты.
Оозына суудаң агызып,
Олор уулына ичирди.
Бектирек дезе ол сууны
Улам-улам ичиp турды.
Баспас болгон Бектирек
Базарга јерден туруп келди.
Аш јибес Бектирек
Амтаңду ашты ол јиди.
—Алтайдын суузын ичеле,
Айдары јок јазылдым—деди.
Ада-энезиле кожо
Айылы-јуртына јанып келди.
Ада-энезининг айлынан чыкты,
Ак јаланды ёдö берди.
Узак, јуук барганы
Уулчакка билдишибеди.
Болгонып келеле аյыктаза,
Бойы да билбес јер эмтири.
Межеликтинг эдегинде,
Мöш агаштынгjakазында

Jaан jaапаш кёринди,
Jaражы да сүрекей болды.
Уулчак соныркап јүгүрип келди,
Эжикти ачып ўйге кирди.
Айылдынг ээзи ўйде јок,
Aш-курсагы столдо јатты.
Отургушка отурала,
Ол курсакты Бектирек јиди,
Мендереп-шиңдереп јип турганча
Тышкары кижининг ўни угулды.
Меге баарга керек деп,
Айылды аյыктап көрөлө,
Чыгар аргазын тапады.

— Кайда барайын? — деп турала,
Каптын ичине кире берди.
Эмеген, ёбёгён киргиледи,
Экилези ажанар дешти.

Столдын јанына баскылап келзе,
Столдо курсак јок болды.

— Ажыбыс кайда барган? — деп
Алан кайкап ўйи айтты.

— Алмыстар јиген болор — деп
Ачынып эри эрмектенди;

— Јерден тапкан арчуулым,
Jиир курсак белете! — деп
Эмегени арчуулды

Эки колго јайа тутты,
Арчуул түрүлип јайылып турды,
Aш-курсакты белетеп ииди.

Эмеген, ёбёгён ажандылар,
Өрө арайдан турдылар.

Эди-канын тыштандырып,
Эмди ишке баар дешти.

Арчуулды әмеген ала койды,
Арчуул колынан јерге түшти.

Канча ла катап колго алза,
Канайып та арчуул токтобос болды.

Түрэйин дезе түрүлбес,
Түжеле, јерге јайылып калат.

— Тудайын дезе тудулбас,
Туткан јерден јыла берет.
Буулайын дезе, буулатпас,
Бу кайткан арчуул? — деп

Эмегени арбанды,
Эри јаар көрүп сурады.
—Бойы алдынан тынду неме,
Болбой турганы ол ийне.
Айылга артарга турган болзо,
Албадаба—деп эри айтты.
Арчуул ўйде артып калды,
Айылдыш ээлери сала берди.

IV

Бектирең капитан чыгып келди,
Белен курсак јок болды.
Арчуулды ала койды,
Айландаңырлып, кайкап көрди.
Арчуулдын учында бичик јүрди,
Анда чийилгени мындый болды:
„Беш тууның колтыгында
Беленир деп кижииниң јуртында
Бектирең деп уул бүткен,
Бөкө баатыр кижи болор.
Ол уулчак чыгарда,
Оның чыкканына мен баргам.
Улус мен јаар көрбөгөн,
Ундугулап таштап ийген.
Адазы мени күндүлебеген,
Алкап мени айтпаган.
Оның учун ачынгам,
Ол уулчакты тармадагам.
Ол тужында беретен арчуулымды
Ойто бойымла апаргам.
Карып јажым деде берди,
Каным менинг соой берди.
Өлөр күним јууктады,
Өзөр јажым түгенди.
Бектирең эмди јазылган,
Баатыр болор ёй јеткен.
Ырымду бу арчуулды
Ырысту Бектирең јолына
Эмди мен таштадым,
Эңчим оның колына кирzin.
Алын јолы ару болзын,
Алыптар ого тыгынбазын,
Кийин јолы киртибезин,

Кижиғе јаман айтырбазын.*
Бу сөстөрди кычырала,
Бектиреқ арчуулды тагынды.
Үйденг мендеп чыгала,
Үч тайганы ажа берди.
Ада-энезин бедиреп,
Ак талайды јакалай басты.
Саң башка айыл көрди
Ого кирерге базып келзе,
Эки кижи отураг болды.
Эр кижи деп көргөни
Јети башту јелбеген әмтири,
Эмеген кижи деп көргөни
Јети тулунгду јеткер әмтири.
— Эрдим тартат, эт јиирге—деп,
Эмеген болгон јеткер айдат.
— Кардым тартат, кан ичерге—деп,
Калју јутпа јелбеген айдат.
Эт тиштейтен тиштерин
Экилези белетей берди.
Бектиреқ јалмажын арчуул чечилди,
Ары түрүлип, бери түрүлип,
Арчуул курсакты белетел ийди.
Јүзүн-јүүр аштарды
Јелбеген ле јеткер јигиледи.
Тардак-тардак карындары
Тастайганча јигиледи,
Канайып та јизе тойбоды,
Кижининг эдин јиир дешти.
Јелбегеннинг ырымду камчызын
Бектиреқ кенерте ала койды,
Јелбегеннинг јети бажын
Јети јерден јара сокты.
Айылдан мендеп чыга јүгүрди,
Агаш аразына кире берди.
Јеткер сүрүжип јетпей калды,
Јелбеген калактап отура калды.
Бир колында камчылу,
Бир колында арчуулду,
Бёкө бүткен Бектиреқ
База катап келеле,
Јелбеген ле јеткерди
Јерге кийдире согуп ийди.

Эки јутпа божоп калды.
Олордын ичинен чыккан јон
Сүүмчилў кыйгырып чуркуража берди.
Олорды јайымдаган Бектиреңти
Мактап, кожондоп тургулай берди.
Эмди билинип көрөр болзо,
Бектирең бойы јаныскаан арттыр,
Ада-энези ёлүп калтыр,
Алтайы эмди өэн калтыр.
Јыш агаشتын јаказына,
Јараш мёштинг тёзине,
Уул отурып от камысты,
Узак ёйгё јуртаар деди.
Түни-түжиле иштеп турды
Арыганын ајарыбады.
Арчуул јелбиреп јайылды,
Аламыр-чикир аш белетеди.
Ай кеберлў столго
Толтыра экелип тургусты,
Ёргөөзине Бектирең кирип келди,
Ёрө төмён сүүнип көрди.
Аламыр-чикирле ажанды,
Ачу аракыданг ичи.
Алтын орынга чыгып алды,
Ак торконы јабынды,
Ак кебисти тёжөндө,
Амырап уйуктап јада берди.

V

Койлоң јүрген беш бала
Койлорын сугарып ёзёккө түшти.
Јыш агаشتан чыгала,
Јылгыр баспай турғылай берди;
Бектиреңтин ёргөөзинен
Беш бала көстөрин албайт,
Ол ёргөөнинг јаражын
Олор кайкаждып көргүлейт.
Бу ёйдө ёргөөдөн
Бектирең удура чыгып келет.
— Бери келигер, балдар! — деп,
Бектирең олорды кычырат.
Байагы балдар бу ёргөөгө
Базар-баспай келгиледи.

Арчуул дезе базала,
Аш·курсакты белетеди,
Аштаган, суузаган балдарды
Амырадып азырады.

— Кемнинг балдары слер?—деп,
Олордоң Бектиреқ сурады.

— Кускунак-кааның јоны—деп,
Ончолоры каруузын берди,

— Адыгар слердинг не кижи?
Албатыгар кайда?—деп,
Бектиректенг олор сурады.

— Јантық кайың әнелү,
Јалмажында арчуулду,
Какпак кайа адalu,
Кату колдо камчылу

Бектиреқ деп кижи әдим—деп,
Беш балага каруузы јанды.

Оноң ары эрмек-куучын
Олордың ортодо изиди.

Күн кырдан ашканын,
Күштар әдип божогонын,
Кызыл эңир киргенин,
Койлор айылга јанганнын
Балдар әмди билбей калган.

База ла бир көргүлезе,
Түн болорго једе бертири,
Түймежип олор чыккылады,
Бектире克莱 әзенде жип,
Беш бала јанғылады.

Кускунак-каанга келеле,
Көргөн, укканын айышты.

Кускунак-кааның сок јанғыс
Кажагай деп кызычагы,
Кунугып турала, энезине:

— Койлоп өртен барадым—деди.
Эртеңги күнде шакпыражып,
Элбек койлорды айдагылап,
Јүске шыдар көп балдар
Жилбиркежип өзөккө түшкиледи.

Бектире克莱 таныштылар,
Берген курсакты јидилер.

Кажагай Бектиреқти көрөлө,
Каткырып, сүүнип эрмектежет.

База ла энир кире берди,
Балдар әэчижип јангылады.
Кажагай айылына келеле,
Каанга айтканы мындый болды:

— Күнге, айга мызылдап турар,
Күмүштен әткен öргөлү әмтири.
Ичине кирип көргөжин,
Ичи бастыра торко әмтири.
Аш курсагы бойы әдилет,
Айылдың оды бойы күйет.
Санг башка јараш әмтири,
Санаамга сүрекей келишти—деди.
Кускун-каан бу өрмекти
Алан кайкап угуп отурды.

— Кускун учпас ол јерде
Айыл-јурт кайдан келген—деди.
Эртенгизинде Кускунак
Эки аргымакты ээртетти.
Јети тажуур аракылу,
Јети келин көдöчилү
Обöгён, эмеген экилези
Өзök тёмён јорткылады.
Олордың келип јатканын
Ончозын Бектирек билип ийди.
Тогус айры чакы этти,
Тогузан јүзүн аш белетеди.
Анча мынча болбоды,
Айылчылар келип түшкиледи.
Үкүстеп үйге кирдилер,
Үч чөгөдöп мүргүдилер.
Алтын столго отургылады,
Аракыдан уруп күндүлешти.
Ары-бери Кускунак көрбöйт,
Ајыктаганы јаныс Бектирек.
— Сузуп ичкен суунг кайда?
Сунуп баскан туунг кайда?
Каан кижинин балазы ба?
Калапту баатыр уулы ба?—деп,
Кускунак сурап отураг болды.
— Кара суузын әмискең,
Какпак кайа менин адам,
Јаш бойымды чыдаткан
Јантык кайынг менинг энем.

Эрмектежип отурала,
Эреен тапту калагылай берди.
Амтанду курсак јигилеп,
Айылчы улустар тойгылай берди.
Кускунак-каан әзирип,
Куучыны сүрекей көптöди.
— Эш ал Бектирең — деп,
Эбире базып сөстöди.
— Оны кем кудалаар? — деп,
Ойто Бектирең сурады.
— Кудалап берзем аларың ба? — деп,
Кускунак-каан удура сурады.
Бектирең торт унчукпады,
Бир де неме билбей турды.
Кускунак әзирик ўйден чыкты,
Кожондоп, кыйгырып айылына јанды.
Келиндери, эмегени база әзирик
Кийининең ары чапкылады.
Эртенги күв келерде
Эмегенине Кускунак айтты:
— Бектирең тегин кижи әмес,
Байла баатыр кижи болор.
Каланы әзирик болуп ал,
Кажагайды бойың ла кожо апар.
Ол тужында кызыбысты
Алар, албазы билдириң — деди.
Энелү, кысту әкилези
Эки јоргоны мингиледи.
Аракыны арбынду урала,
Айылдалап Бектиреңке келгиледи.
Кускунак-каанның абакайы
Коркушту әзирик кижи болуп;
— Ой, Бектирең, бери чык!
Ойын, јыргалың меге көргүс!
Кызыл јараш чырайлу
Кыс экелдим, аларың ба — деди.
— Эне, адазы јёбин берзе,
Экелген кызыгар бойы барза,
Абакай әдип аларым — деп,
Айдып турды Бектирең.
— Санаагар слердин јаныс болзо,
Салымыгар түнгей болзо,
Сол јаактан окшожыгар,

Сол колдонг тудужыгар—деп,
Каанынг абакайы айтканыла
Кажагай Бектирекле окшошты.
Экилези јаражып, каткырыжып,
Эрмектери олордын кёэрөп,
Колтыктажып баскылады,
Кожо јуртаары јарт билдири.
Кажагайдынг энези түргендең,
Каанга көргөнин јетирди.
Јаныскаан јүрген Бектирек
Јараш абакайыла той этти.
Канча түмен малдарын
Кускувак-каан өкелди,
Айдары јок көп ашты
Бектиректинг арчуулы белетеп ийди.
Кускунак-каанынг абакайы
Күйүзининг тойына база келди.
Албаты-јон көп јуулды
Аракы суудый агып јатты.
Тойдонг јаан той болды,
Тогус јылга јыргадылар.
Баатыр бүткен Бектирек
Ырысту јакшы јуртай берди.

ИВАНАК (орус темага)

I

Ак-сары атту,
Ак-буурул адалу,
Эр ийдези кире берген,
Ээк сагалы саргара берген
Иванак деп орус уул
Журттап јатты јериnde.
Адазы дезе јокту эмес,
Айдары јок бай эмес,
Орто јаткан кижи болгон.
Ӧй энези Эрмен-Чечен,
Озогыда байдын кызы болгон.
Уулы кижи алайын дезе,
Ӧй энези јөп бербейтен,
„Келин меге керек јок“—деп
Бойына туйук санавып јүретен.
Jaжы јеткен Иванак
Jaңыскан отурып кунукты,
Эрлү бүткен Иванак
Эмеген аларын шүүнди.
—Эригип отурын ба, балам?—деп
Ӧй энези ченеди.
— Алтай ичин айланарга,
Ак-сарымды ээртейдим,
Абакай бедиреп аларга
Албаты-јонды керийдим—деп
Ӧй энезине карузын берди.
Ээрин алып үйден чыкты.
Ак-сары адына
Алтын ээрин арта салды.
Эбире баскан энезине
Эки колын сунуп айтты:
—Узак Ӧйгö барды деп

Уұлыгарга ачынбагар,
Айылына әбирилип јанзын деп,
Алкыжыгар беригер^а—деди.
Эмеген оны угала,
Эки көстөринен јажы,
Эдек тёмён ағып түшти.
Ээктери тыркырашты:
— Аңдай болзо, калак уулым,
Адан, әнен таштаба!
Сени көрбөй әлүп калзам,
Сүрекей меге ачу болор,
Калак, сёғим тудуп сал,
Калганчы сөзим угуп ал!—
Эмеген Иванакты божотпой,
Эдегинен тудуп, сықтады.
— Эр бүткен бала болзо,
Эригип айылда отурбайтан,
Эне-адазын сүүген болзо,
Јажып, мелтирип јатпайтан.
Эртеде ишке ол тасқап
Эне-адазын азырайтан.
Бачымдап мен атанадым,
Баар յолыма көндүгедим—деп
Иванак адына минеле,
Жылыйып калбай ол кайтты.
Эрмен-Чечен ёрё турды,
Эжик алдына базып келди,
Ат таказын алала,
Алкап турган боло берди:
— Адаган менинг ёй уулым,
Айткав сөзим укпады.
Аттын темир таказы,
Айтканымды ончозын будур--деди.
Ачап- Камды алдырды,
Аайы јок карындарды,
Таканы оғын колына берип
Оны мынайда јакыды:
— Сен Иванакка сүрүжип јет,
Сестирбей нёкёр болуп јур.
Ол уйуктап јада берзе,
Таканы кончына сугуп тур,
Иванак сени шылаза,
Јалчы болорго келдим де.

II

Эрмен-Чечен јакылтазыла
 Ачап Кам шыйдынды.
 Эки канатту күштән түрген
 Тайгаларды ажа конды,
 Иванакка једижип келди,
 Јакшынак ўниле јакшылашты.
 — Кайда бараадыгар, слер былар?—
 Кайа көрүп Иванак суралы.
 — Каан кижи туштаза,
 Казан азып берейин деп,
 Баатыр кижи туштаза,
 Бажына јастык салайын деп,
 Йорыктап јүргеним бу эди.
 Јолго кожо аларыгар ба? деп
 Ачап Кам јарамзып турды,
 Яагы талганча јайнап турды.
 — Ак санаалу бүткен болzon,
 Айтканын сенинг чын болзо,
 Мениле јергелей келип јорт,
 Мен деп керегим бүдүрели деди,
 Ачап-Кам сүүнип келди.
 Кайа-ташты јемире јелип,
 Канча сууны чайбалта јелип,
 Эки јорыкчы баргылап јадат,
 Элбек бүткен аралдарды
 Элес эдип ёткүлөп турат.
 Жаландү чөлдү јерлерге
 Жарыш эдип ойногылап турат.
 База ла бир көргүлезе,
 Бажы, учы билдирибес
 Калапту чапкыны анданган
 Кара талайдынг јаказында
 Келгилеп калган турбай кайтты.
 Јазап Иванак көрүп турза,
 Жараш кыс талай ичинде
 Эжинип јүргени көрүнди.
 Эрмек айдарга турганы
 Эки көзинен билдири.
 Жаан јалбыракты Иванак ўсти,
 Жараш кыска таштап берди.
 Ол кыс јалбыракка отуруп,

Олорго удура кечип келди.
Караты-Кааның сок јаныс
Алтын-Тана ~~көз~~ эмтири.
Күлүмзиреп таныжып, Иванак
Алтын-Тананы колынан тутты.
Сонуркаждып экү танышты,
Отурып экү куучындашты.
Санаазы, күүни једишти,
Энир кирип келерде,
Экү јадып уйуктагылай берди.
Ачап-Кам ёнёлөп келди
Таканы койынынан чыгара тартты,
Иванактың кончына
Јыланый колыла суга салды.
Терен уйкуга Иванак кирди,
Телекейде јўрүмин ундуды.
Алтын-Тана эртен тура,
Алан кайкап отура берди.
Канайып та ойгозор болзо,
Кайран Иванак ойгонбос болды.
Кöörкийинин алакавын алып—
Кöмүрле мынайда чийип салды:
„Уйкунды көрүп кайкадым,
Узакка сакып чёкёдим.
Мени ле јуртаарға келген болzon
Мени неге очёдин?
Жолыгыжар күүндү болzon,
Жолымды менин тутатпа,
Үч күннин бажында
Ойто келип, мында сакы“.
Алтын Тана терен тынып,
Ачынып ёрё турды.
Жалбыракка отурып, эжинип,
Јанып ойто јуре берди.

III

Ачап-Кам базып келди,
Таканы Иванактың кончынан
Ушта тартып јажырды,
Уйкудан Иванак ойгонды.
—Кандый узак уйуктагам,
Кайран эжим кайда?—деди,
Алаканын јайып көрди,

Андалы чийгенин кычырды.
Эки күнге андай берди,
Ээчий Ачап-Кам барды.
Кара талайга ўчинчи күнде
Каташ ойто једип келди.
Караты-Каанын кызын көрүп,
Каткырып, ыйлап турар болды.
Жалбырактанг ўзе тартып,
Жараш кыска таштады.
Алтын-Тана кечип келди,
Алакан жайып эзендешти.
Jaактарынан окшоштылар,
Жарындарынан кучакташтылар.
Эптү јакшы јөптөштилер,
Энир кирерде уйуктадылар.
Ачап-Кам базып келди,
Таканы уулдынг кончына
Арайданг жазап сугала,
Ары, тескери база берди.
Алтын-Тана ойгоноло,
Күүни жеткен кёөркийин
Базала ойгозып болбоды,
Бажын тайанып отура берди,
Энир ле кирзе уйуктап калар,
Эптү, јөптү куучындашпас — деди.
Иваңактынг колына
Чийип салганы мындый болды
„Шуурмакту бу талайды
Үчтен ёткүре кечпезим.
Шуурганду бу алтайга
Үчтен ёткүре келбезим.
Үй кижи керек болзо,
Үч күнненг ётпой кел“.
Алтын-Тана жана берди,
Айткан сёзи жада калды.
Ачап-Кам базып келди,
Таканы базала суура тартты.
Олло тарый Иванак
Ойгонып, ёрё туруп келди,
Ары — бери аյканды.
— Алтын-Тана кайда? — деди
Алаканында бичикти кычырды.
Андалы база ла сала берди.

Үчинчи күнинде кара талайга
Үкүстеп Иванак једип келди.
Караты-Кааның қызы
Кара талайдың јаказында
Кызыл торко тон кийген,
Кызыл-јеерен ат минген,
Сүүп јүрген көбркийин
Сүүнип сакып турған эмтир.
Оны Иванак көрөлө,
Сүүнчилү кыйгырып иди.
Колдон келип тудушты,
Колтыктажып баскылады.
Акту сөстөрин айдысты,
Айрылышпай отурды,
Иванак тойды эдер деди.
Таканы колына јажырган
Ачап-Кам олордың јанында
Кем де көрбөс аразында,
Уулдың кончына таканы
Ачап-Кам суга салды,
Таралып Иванак јыгылды,
Терен уйкуга көндүкти.
Ачынбай јүрген Алтын-Тана
Ачынганы коркушту болды.
Ачап-Камда қылык бар деп
Танып, сезип тура берди.
Барып оны тудала,
Бай-терекке јаба сокты.
Кыл тыны ўзўлди,
Кызыл каны тёгүлди.
Караты-Кааның қызы дезе
Кара талайды кече берди.
Качан да ойто келбезим—деп
Калганчы сезин айдып салды.
Темир таканы ѡдуктен,
Чыгарар кижи ѡлүп калды,
Терен уйкудан Иванакты
Ойгозор кижи јок болды.

IV

Бир јыл ѡдё берди,
Бурулып Иванак јанбады.
Эрмен-Чечен ичи күйүп,

Иванак јүрүмин билерге турды.
Оны канайып бедирейтенин
Эл-арганы тапай јүрди.
Кара ўқүзин кычырды,
Кара тармазын айдала,
Иванакты некеп ийди.

* *

Кöп күндер öткөндö,
Кöп айлар ашканда,
Эки узун кармакту
Эки орус балыкчы
Кара талайдын јаказына
Канча күнгө келгиледи.
Уйуктап јаткан Иванакты
Узак лаптап көргиледи.
Сагалы барбак балыкчы
Сананып, мынайда атты:
— Јаткан кижи баатыр ба,
Айса тегин анчы ба?
Эди-канын көргөмдö,
Өлгөн бүдүжи јогула,
Онын тыныжын укамда
Уйуктап јаткан кижи ошкош.
Јобоп јаткан кижи болзо,
Јоболдонг айрыларга болужар керек.
Јоруктап аскан кижи болзо,
Јолын көргүзерге ойгозор керек.
Иванакты узак öйгö
Ойгозорго ченешкиледи.
Уйкуданг Иванак турбады.
Ортон јашту балыкчы айтты:
— Одүгин суруп кörör керек.
Таманын кычыклап ийер керек:
Эди-каны јимирап,
Ойгонып келер болор бо?,
Барып öдүкти суура тартты.
Темир така түже берди,
Теренг уйкуданг Иванак турды,
— Кандый узак уйуктагам?—деп,
Кайкап Иванак турар болды.
Эки орус Иванакка
Эки öдүкти экелип берди.

Колдорында таканы
Кожо әкелип салгылады.
Темир таканы Иванак кёрди,
Терен сананып тура берди.
Öй энезинин тармадаганын
Эмди жарт билип ийди.
Эки обөгөңгө мынайда айтты:
— Ол таканы алыгар,
Айылыгарга жажырыгар,
Албатыга жар этпегер.
Качан мен јанып барзам,
Кыйалта јоктон әкелип беригер.
Слерге быданын јетирерим
Күүнигерге јеткенча күндүлеерим.
Обөгөндөр таканы алып,
Айылы-јуртына јангылай берди.
Алтын-Тананы јылыйтканына,
Аайы јок уйуктаганына,
Иванак сүрекей ачынды,
Үч күнгө саваркады,
Кунукчылду кожонгдоды.
Талайда кайкалап јүрген күштар
Ончозы мында учуп јуулды,
Тайгада отоп јүрген андар
Ончозы мантажыл бого келди.
Ачу кожонго чыдашпай,
Андар күштар чуркурашты.
Түн кирзе, уйку јок,
Түш келзе, амыр јок,
Кара агаштый јуулып калган
Калактажып тураг болды.
Ак кумалыдый башту,
Ак мёнүндий сагалду,
Алтын тонду апшыйак
Ак кемеге отурала,
Кара талайды кечип,
Кунукчыл кожонду јерге келди.
— Андар, күштар, кайттыгар?
Ай кулагым туна берди.
Канча күнгө божобос
Кандый чуркураш бу?!—деди.
Ак сагалду апшыйак
Арга сүмени айдып берди,

Алып·баатыр Иванак
Адына минип атанды.
Кара талайды түрген кечти,
Кара тайганы капшагай ашты.
Караты-Кааның јуртын көстөл
Канча кирелү ол барды.

V

Јорык узак болбоды,
Јон ортозына Иванак
Јортып келген турбай кайтты.
Ат чакызына Иванак
Араай түжүп тыңдац укты.
Албаты-јон көп болды,
Амыры јок чуркурап турды.
Телекейди эбирае коркыткан
Темир-Бёкө баатыр
Караты-кааның јаныс кызына
Кудалап келген эмтири.
Эртен Алтын-Тананың
Эрге баратав күни эмтири.
От јанына Иванак келди,
Отурган улусла јакшылашпады,
Эрмек сураза унчыкпас болды.
Чогылып калган улустар
Чурана тартып ойногылап турды.
Олордың ойногонын уккавда,
Оңду јаражы јок эмтири.
Ойнол чурана токтоордо,
Оны Иванак колына алды.
Көстөринин јажы көрүнди,
Көксине јаба чурананы тутты,
Жүреги чечектөлгөндий болды,
Жүзүн-жүүр ойной берди.
Чурананың јаращ ўни
Чур-чумалак јаныланып турды.
Как јерден ёлөн чыкты,
Как агаштан бүр јайылды.
Үйлабай јүрген баатырлар
Үйлаганы мында болды.
Комуудап јүрген јоктулар
Кожондогоны јаны угулды.
Албаты текши кайкашты

— Адың кем? — деп Иванакты
Арадап сурал турғылады.
— Мен билбезим — деп Иванак
Билбеечи болуп отуар болды.
Кудага јуулган албаты
Курсак ичерин ундуды.
Аракыдайтан јаан улус
Аракызын таштап, тыңдады.
— Солун јерден кижи келген,
Сан башка ойноп јат — деп,
Калапту бийлер јарыш әдип
Караты-Каанга угусты.
— Бери экелзин көрөргө — деп,
Быкынын тайанып каан айтты.
Иванакты јалчылар апарып,
Каан јанына отурғысты.
— Кандай жарттан келген эдин?
Кандай јонноң чыккан эдин?
Алтай түбин не айландын?
Албатыны не керидин? — деп
Караты-Каан сурал турды,
Каруузын ойто укпады.
— Менле куучындаш — деп каан имдеди.
— Мен билбезим — деп ўн угулды.
Отурган улустар ончозы
— Ойно! — деп колдорыла имдеди.
Иванак чурананы ойноды,
Эзирик кижи серип барды,
Эрүүл кижи мылжырай берди.
Каан дезе кайкап укты,
Калганчы учында мынайда айтты:
— Болчок јүрегим ооруды,
Богоно сёёгим сыйстады,
Чурананы токтодыгар,
Чыгарып мыны күндүлөгер — деди.
Улустарга колтыктадып,
Үйден Иваңак чыгып келди,
Ончозын шиндел аյктады
Он ўч тура туар болды.
Ол тураларда товарлар
Тыгылып калган јадар болды,
Тыштынан бек јабылу эмтири.

Туралардың әжиғин Иванак ачты
Товарларды ончозын јайа салды.
Бир колыла чурана ойнап,
Бир колыла акча јууп,
Садыжып бијелеп тура берди.
Канча кирелү алтын, мён ўнди
Кайырчакка толо јууп алды,
Кайкап албаты оны көрди,
Караты-каанга барып айышты.
Каан ширеезинен бачымдап түшти
Кайырчакта јёёжөни келип көрди.
Аланзып оны кайкады,
Неденг улам болгонын
Чат сананып тапады.
Алтын-Тананын эрге баар
Айы, күни једип келерде,
Туралар дезе күйүп калды,
Түмен јёёжё ўрелип калды.
Күн чыкканда улус көрзө,
Кара ўкү јерде јатты
Иванакка тарманы јетиреле
Бойы арып ѡлүп калтыр.
— Ол күйген јёёжөни
Ойто бүдүрген кижиғе,
Јаныс кызым берерим — деп
Караты-Каан јарлады.
— Төрт күннин туркунына
Түмен јёёжөни кем бүдүрер?
Менле бүдүрип болбозым,
Мее кызынг керек јок деп
Темир-Бökö айдала,
Телекейге тенип јуре берди.
Караты-Каан калактап артты.
— Канайдайын мен эмди?
Бу сөстөрди Иванак
Бу тужында угуп салды.
Түниле каан уйуктабады,
Түкүрип арбанып јада конды.
Таң јарып ла келерде,
Тайагын тудунып тышкary чыкты.
Аланг кайкап отура түшти,
Айдар сөзин тапай турды.
Он ўч тура бүдүп калтыр,

Оның ичинде товарлар јатты.
Караты-Каан көзине бүтпей
Колдорыла барып тудуп көрди.
Тураларды Иванак эткең—деп
Туура улустар айышты.
Сүүнгенин каан билбей калды,
Сүрекей Иванакты мактап ийди.
Алтын-Тананы алдырды,
Алдына Иванактын тургусты.
— Аларың ба кызымды? — деп,
Араай јымжак сурады.
— Адазы берзе, албай — деп
Аланзыбай Иванак айдынды.
— Бу уулга баарың ба? — деп
Бойының кызын сурады.
— Алатан болзо барбай — деп,
Алтын-Тана каруузын берди.
Эрмектешпес Иванак
Эрмектежип тура берди.
Алтын-Тананы кудалап алды,
Ак ёргөөни тудуп ийди.
Той, јргал башталды,
Толтыра албаты јуулып келди.
Бијечилер бијелешти,
Бийик туулар күймыкташты,
Кожончылар кожондошты,
Койу агаш јайканышты.

VI

Анча-мынча болбоды,
Ат тыныжы туман болгон,
Эр тыныжы ѡрт болгон
Элчи једип келген турды.
— Темир-Бёкө ачынган
Телекейге батпас черүлүү,
Кызын Иванакка берген учун
Каратты-Каанды јуулаарга,
Капшай түрген келип јат,
Кара талайды кечип јат — дешти,
Туймеең, шакпырт тың болды,
Тойдонг улус таркап јанды.
Темир-Бёкөлө јуулажарга
Темир јыдазын Иванак алды.

Айабас курч ўлдүзин
Айры колго тудунды,
Ақ-сары адына минеле,
Абакайыла эзендеши.

— Темир-Бёкөни мен јыксам,
Темир чакым јылтырап турар,
Темир-Бёкөгө бастырзам,
Темир чакым татап калар,
Ол тужында, абакайым,
Олжого барбай сен кач!
Кату јууда шыркалатсам,
Кандалып чакым тура берер.
Калак мени сен некеп,
Кара талайга бар—деди.
Он јаактанг окшошты,
Ары болуп јелип ийди.

VII

Кара талайдың јаказына
Калапту баатырлар табарышты.
Канча катап чабышты.
Темир-Бёкө Иванактың
Бир колын кезе чапты.
Быркырап кан төгүле берди.
Сыстап ооруганын билбей турды,
Сынгар колыла күрешти.
Једип тудары астады,
Јер тайанары көптöди.
Ачу терин арлап кörзо,
Алтын-Тана једип келтир.
Јенинен бöсти ўзе тартып,
Једип Иванакты колынан тутты.
Кезилген колын туй танды
Кан кенерте токтой түшти,
Кезилген колы ойто ёсти,
Калапту бёкө Иванак болды,
Калып барып Темир-Бёкөви
Канча јерден ўзе тартты.
Темир-Бёкө алгырып ийди,
Телекей туби силкине түшти.
Јергелдей-Каан јепсевип,
Јердин ўстин шингдеп кörди,
Баатырлардың согужын

Барып көрөр деп атанды.
Темир-Бökö јеениме
Једип болужар деп сананды.
Эки баатыр согушкан јерге
Элес эдип келген турды.
Иванак Темир-Бököни
Јыда бажыла кадады.
Јергелдей оны көрөлө,
Јерге түнгей каара берди,
Иванакла чабышты,
Јыда мизинен от күйди.
Кара талай кайнай берди
Кара тайга ѡртөлө берди.
Алты јылга чабыштылар
Айрылыжар аргазы јок болды.
Јети јылга согуштылар
Јенижер кирези билдирбеди.
Кара ѡлө атту
Караты-Каан келди.
Күйүзине база болужып
Күjүренип согушты.
Јергелдей-каан јендирбеди,
Јер тайанып јыгылбады.
Алтын-Тананы Иванак куултып
Алты мистү јыда этти,
Ак сары адын куултып,
Айабас курч ок этти.
Јергелдейдин алдында јерди
Јети катап ойо атты.
Алты мистү ўлдүзиле
Алты ороонго түжүре касты.
Јер алдына Јергелдей түшти,
Јендиргенин јаны биляди.
Ойто оноң чыгып болбой,
Онтоп, калактап ѡлө берди.
Јер алдына Јергелдей кулданган
Кулдарды Иванак јайымдал ийди.
Бойынын јерииниң улузын
Тургуза айылына јандырып ийди.
Өскө укту болгондорго:
„Бойыгар билигер“—дек јарлап ийди.
Темир-Бököниң баштаган
Телекейге батпас черўзи

Жергелдейдин әкелген
Жерге толо баатырлары
Иванакка ўзе бакылады,
—Иванак каан болзын—дешти.
Амыр жакшы јуртаарга
Иванак олорды јандырды.
Женүлү јуу божоордо
Караты-Каан ла Иванак
Кара талайга јунунгылады.
Ак-сары ла Алтын-Тана
Аңданыжып, бойлоры боло берди.
Абакайыла кожо Иванак
Адазынын айылына јанып келди.
Каргышчы ёй энези
Качан ок ѡлүп калтыр,
Ак-буурул адазы
Айылында јаныскан артып калтыр.
Иванак баатыр абакайыла
Жыргап, јуртап јада берди,
Карыган адазын карыкталтпай,
Карузып, жакшы күндүлөп јүрди.
Жайымдалган албаты-јоны
Иванак баатырга башкарты.
Албатты-јоннын јүрүми
Амыр-энчү боло берди.

БАЖАЛЫКТАР

	стр.
Шиме-судурчы	3
Эмелчи-Мерген	9
Танзы-Баатыр	21
Бектиреқ	34
Иванак	45

Редактор А. САРУЕВА

АН 04681. Подписано к печати 28/IV-1950 г.

Объем 4 п. л., уч. изд. л. 3,2

Тираж 2000 экз. Заказ № 514.

г. Горно-Алтайск, типография облисполкома.

